

Helena Valentí, fúria i traducció

Pilar Godayol i Nogué

Universitat de Vic

Facultat de Ciències Humanes, Traducció i Interpretació

Carrer de la Laura, 13. 08500 Vic

Resum

La filòloga i novel·lista Helena Valentí i Petit (Barcelona, 1940-1990) s'exilià de ben jove a Anglaterra, on buscà en la traducció el mitjà de vida. Entre altres autors i autores, traslladà al castellà William Blake, Marilyn French, Nicholas Guild, Najib Mahfuz, Harold Robbins, Bernice Rubens, Roger T. Taylor i Doris Lessing, de la qual traduí *El quadern daurat*. De retorn a Catalunya, el 1974, decidí compaginar la traducció amb la narrativa pròpia. Girà a la llengua catalana *Al far* i *Una cambra pròpia* de l'anglesa Virginia Woolf i *La garden party* i *altres contes* i *Un home casat* i *altres crueltats* de la neozelandesa Katherine Mansfield. En els anys vuitanta traslladà *El factor humà* de Graham Greene i *Jo, Claudi* de Robert Graves, i féu una breu incursió en la narrativa per a joves. *Viatges indiscrets* de Lisa St. Aubin, un recull de contes d'autores del segle XX, fou l'última traducció.

Paraules clau: Helena Valentí, història de la traducció, gènere i traducció, dones traductores.

Abstract

At a young age, the philologist and novelist Helena Valentí Petit (Barcelona, 1940-1990) went into exile in England and worked as a translator there. She translated into Spanish, works by writers such as William Blake, Marilyn French, Nicholas Guild, Najib Mahfuz, Harold Robbins, Bernice Rubens, Roger T. Taylor and Doris Lessing: *The Golden Notebook*. On returning to Catalonia in 1974 she decided to combine translating with her own writing. She published Catalan translations of Virginia Woolf's *To the Lighthouse* and *A Room of One's Own* and *The Garden Party* and *other stories* and *A Married Man and other Cruelties* by the New Zealand writer Katherine Mansfield. During the 1980s she translated *The Human Factor* by Graham Greene and *I, Claudio* by Robert Graves and wrote a few books for young people. Her final work was a translation of *Indiscreet Journeys* by Lisa St. Aubin, a collection of stories by 20th century women writers.

Key words: Helena Valentí, history of translation, gender and translation, women translators.

Escriurà sempre empesa per la fúria, tot i que ho hauria de fer reposadament. Escriurà esbojarradament, i caldria que ho fes amb seny. Escriurà sobre ella mateixa, i, en realitat, hauria fet més ben fet d'escriure sobre els seus personatges. Està en guerra amb el seu destí.

(Woolf 1996: 123; trad. Helena Valentí)

Sí, era la fúria, un sentiment massa intens, violent, de fúria, el que em feia un nus a la gola i no em deixava parlar, el que s'interposava entre jo i el text i m'impedia que el pensament anés fluïnt sense traves i ordenadament a través de les paraules. Una fúria inespecífica i sense marges, potser com la que va convertir la dona de Lot en un bloc de sal quan va desobeir i va mirar per darrera vegada la seva ciutat fulminada per la ira divina.

(Marçal, 2004: 137)

Quan Virginia Woolf a *Una cambra pròpia* compara *Orgull i prejudici* de Jane Austen i *Jane Eyre* de Charlotte Brontë, ens confessa que, a diferència d'Austen que mai no volgué allò que tenia prohibit i el talent de la qual sempre fou adient amb les seves circumstàncies, Brontë, menys sensata, més irritada, escrivia «empe-sa per la fúria», «esbojarradament», «sobre ella mateixa»; «estava en guerra amb el seu destí». També Maria Mercè-Marçal a «Meditacions sobre la fúria» parla sobre la fúria «violenta, inespecífica i sense marges» que «s'interposa entre el seu jo i el text» i li impedeix escriure fluidament, sense traves, gentil i coherent amb els discursos dominants de l'època. Aquest sentiment d'irritació intel·ligible que el poble grec atribuïa a uns personatges mitològics femenins anomenats Erinies que, enemigues del déu Apol·lo i antagonistes de les belles Muses, perseguïen, venjatives i sense treva, els culpables de crims antics, s'apodera de les escriptores rebels i rebeques. Helena Valentí, traductora d'*Una cambra pròpia* de Virginia Woolf i amiga literària de Maria-Mercè Marçal, qui li va dedicar diversos articles i ressenyes, va patir aquest sentiment de fúria latent quan escrivia i quan traduïa; si bé per això, tal vegada, també traslladà autores que deixaren rastre d'aquesta mateixa fúria en els seus textos.

Filla de pare il·lustre, Helena Valentí i Petit (Barcelona, 1940-1990) va créixer entre un ambient cultural d'arrelada consciència catalanista i un sentiment d'afogament per tanta intel·ligència i cognició, que marcaren decisivament el caràcter i la manera de fer de la noia. Envoltada d'homes de lletres, deixebles i amics del seu pare, dels quals destaca el poeta Gabriel Ferrater, de qui sempre s'ha dit que en fou la musa, estudià Filosofia i Lletres a la Universitat de Barcelona, on deixà rastre entre el professorat i els companys i les companyes. Indòcil i protestatària contra la situació política de l'època i la sobreprotecció familiar, s'exilià voluntàriament a Anglaterra el 1962, quan obtingué un lectorat d'espanyol a Cambridge. Després treballà a les universitats de Durham i Londres i finalment buscà en la traducció el mitjà de vida.

D'entrada Valentí començà a traduir al castellà, sobretot per a les editorials Planeta i Argos Vergara. El 1961, influïda pel classicisme patern, s'estrenà amb la traducció de l'*Epístola a los pisones* d'Horaci. Entre 1974 i 1990, quan convertí la traducció en el seu guanyapà, girà al castellà vint-i-un títols d'autoria i gèneres ben diversos, des de poesia, com *Cantos de inocencia. Cantos de experiencia* (1977) del poeta i pintor anglès William Blake; història, com *Historia del Islam* (1976) de M. H. Shaban; art, com *El arte, enemigo del pueblo* (1980) de Roger L.

Taylor o *Imagen del pueblo: Gustave Courbet y la revolución de 1848* (1981) de T. J. Clark; biografia, com *El último héroe: una biografía de Gary Cooper* (1981) de Larry Swindell; crítica, com *Crítica práctica* d'I.A. Richards; fins a narrativa, com *Un dios y sus dones* d'I. Compton-Burnett (1974), *Envié una carta de amor* de Bernice Rubens (1980), *Madre mata a sus hijos y se suicida* d'Alan Saperstein (1982), *En el nombre del padre* de John Zodrow (1982), *Rosa de plata* (1983) de David A. Kaufeld, *Los seres queridos* (1983) d'Evelyn Waugh, *A merced del viento* (1983) de Patricia Highsmith, *Medicina peligrosa* (1984) d'Arthur Hailey, *El descenso de Xanadú* (1984) de Harold Robbins, *El perro de Shakespeare* (1985) de Leon Rooke, *El aviso de Berlín* (1985) de Nicholas Guild, o *El callejón de los milagros* (1988) del premi Nobel Najib Mahfuz, entre d'altres.

Després de viure l'efervescència del feminisme dels anys seixanta «en un Londres extravertit i divertidíssim» (Martí, 1990: 62), el 1988 Helena Valentí traslladà l'assaig *El país de ellas: una utopía feminista* (1988) de l'escriptora feminista americana de principi de segle xx, Charlotte Perkins Gilman, que és coneguda per la narració gòtica, en forma de diari personal, *The yellow wallpaper*. Gilman, després de patir una depressió post-part, trencà amb les condicions socials, materials i econòmiques per poder sobreviure, per poder esdevenir escriptora. La fúria una altra vegada. La fugida com a única alternativa a la creativitat.

Doris Lessing, de la qual Helena Valentí va traslladar al castellà *El cuaderno dorado* (1978), l'obra més popular de l'autora, i *La ciudad de las cuatro puertas* (1982), també en sap de trencaments i fugides. Nascuda el 1919 a Pèrsia (avui l'Iran), de pares britànics, Lessing va créixer en una granja a la colònia britànica de Rodèsia del Sud (avui Zimbabwe), gairebé sense estudis, però llegint novel·les de Dickens, Scott, Stevenson, Kipling, D. H. Lawrence, Stendhal, Tolstoi i Dostoievski. Després de casar-se als dinou anys amb Frank Wilson i tenir dos fills, deixà la família i milità en el moviment comunista, on conegué el seu segon marit, Gottfried Lessing, de qui tingué un altre fill. El 1949 abandonà les terres africanes i es traslladà a Londres amb el tercer fill i el primer manuscrit, *The grass is singing*, que l'editor Michael Joseph li publicà amb gran èxit l'any següent. Des d'aleshores Lessing ha escrit molts llibres i ha rebut nombrosos premis internacionals.

«Helena Valentí és una filla de Lessing» assevera Mercè Ibarz a «La dona errant. Helena Valentí a la llum de Doris Lessing» (1999: 71). Quan Valentí era a Londres i traduïa *El cuaderno dorado*, va anar a trobar-la i això canvià completament la seva vida. «Doris Lessing», apunta la mateixa Valentí en una entrevista, «és un personatge de veritat, que te'n pots fiar, que no fa números, que li interessa la gent però que no espera que li facis la gara-gara» (Martí, 1990: 63). La persona i l'obra calaren tan profundament en la traductora catalana que segurament sense ella l'imaginari de Valentí hauria estat un altre de ben diferent. Com si recollís la força regeneradora d'Anna Wulf, la jove novel·lista divorciada i mare d'una nena protagonista d'*El cuaderno dorado*, que, després de caure en una crisi estrepitosa pel fracàs d'unes relacions personals, decideix escriure les seves experiències en uns quaderns de colors diferents i finalment és en el cinquè i últim, el quadern daurat, on resideix la clau del seu renaixement, Helena Valentí començà a escriure els seus propis quaderns.

De retorn a Catalunya, el 1974, instal·lada a Cadaqués, Valentí decidí compaginar la traducció amb la narrativa pròpia. Va escriure quatre quaderns: *L'amor adult* (1977), *La solitud d'Anna* (1981), *La dona errant* (1986) i *D'esquena al mar* (1991). Ens deixà massa d'hora, abans de poder redactar el cinquè, potser el definitiu, l'alliberador. Com la majoria de novel·les de Lessing, les de Valentí versen sobre la dona, les relacions amb ella mateixa i amb el món, l'exili voluntari, la culpa en els vincles amorosos, la follia i la maternitat; en definitiva, els sentiments contradictoris que persegueixen a les fúries des de la *Iliada* o l'*Odissea*.

En els anys vuitanta Helena Valentí començà a traduir al català i acostà a la nostra cultura dues de les veus femenines més rellevants de la literatura universal: la prodigiosa anglesa Virgínia Woolf, de qui traduí *Al far* (1984) i *Una cambra pròpia* (1985), i l'enèrgica neozelandesa Katherine Mansfield, de qui traslladà *Un home casat i altres crueltats* (1984) i, conjuntament amb Josep Ros-Artigues, *La garden party i altres contes* (1989). De Woolf l'entusiasmava l'obra, però tot el que envoltava la seva vida, com el cercle de Bloomsbury, «l'avorria d'allò més». En canvi, Mansfield «l'interessava tant literàriament com vitalment» (Martí, 1990: 63). De fet, les vides de Woolf i de Mansfield havien estat molt diferents i segurament Valentí s'identificava més amb l'aventurera rebel neozelandesa que amb la burgesa elitista anglesa. Mansfield, que estudià a Londres i després de retornar a casa contra la seva voluntat s'enfrontà a la família i es traslladà novament a la capital de l'imperi sense veure mai més Nova Zelanda, fou un personatge de ficció ella mateixa, l'heroïna d'una novel·la picaresca, i això, com és obvi, l'apropava més a Valentí, que sentia una especial emoció per la transgressió i l'èxode voluntari.

Mansfield i Woolf mantingueren una relació d'amor/odi força complexa: estimulada pel repte que Mansfield li llançà en una crítica negativa de la seva segona novel·la, *Night and day* (1919), la tercera novel·la de Woolf, *Jacob's room* (1922), tornà a la prosa experimental de la primera *A voyage out* (1915). Tot i no simpatitzar amb la persona de Virginia Woolf, Valentí confessa que li apassiona la seva obra: «Em va entusiasmar *Al far*, em va interessar *Mrs. Dalloway*, crec que *Una cambra pròpia* continua sent un assaig de lectura imprescindible per a qualsevol dona que vulgui ser escriptora» (Martí, 1990: 63).

Al far i *Una cambra pròpia* foren la segona i la tercera obres de Woolf traduïdes al català després del franquisme: la primera havia estat *Els anys* (1973) a mans de Maria Antònia Oliver; cal tenir en compte que en els anys trenta Cèsar-August Jordana ja havia acostat *Mrs. Dalloway* (1930) i Roser Cardús *Flush* (1938). *Al far* és una novel·la autobiogràfica, la història de la família Stephen, en què el personatge central, Mrs. Ramsay, és una evocació de la mare, Julia Stephen. Quan la germana Vanessa Bell la llegí, se sentí profundament sacsejada. En una carta de l'11 de maig a Virginia li revela: «Em sembla que en la primera part del llibre has fet un retrat de la mare més real del que mai em podia haver imaginat. És quasi dolorós tenir-la tan ressuscitada».

D'altra banda, *Una cambra pròpia* és un dels llibres més ideològics de l'autora anglesa. De manera reiterada Virginia Woolf argumenta que una escriptora necessita un espai i una renda anual per poder escometre la creació i afrontar la situació

d'enclaustrament social que ha viscut al llarg del temps. El llibre no tan sols tracta de l'estatus de la dona en la literatura de tots els temps, sinó també de la naturalesa del geni, la intel·ligència creativa i la fascinació del Londres de l'època, en tant que punt d'inflexió de la història i l'educació de les novel·listes angleses. Irònica i paradoxal, Woolf demana una cosa per sobre de totes les altres, que l'ha feta universalment famosa: una cambra pròpia i cinc-centes lliures.

Ni Mansfield ni Valentí gaudiren d'una cambra pròpia i de cinc-centes lliures. Mansfield morí a l'edat de trenta-quatre anys a la comuna Gurdjieff de Fontainebleau, al sud de França, sola, sense diners, a causa d'una tuberculosi pulmonar. Sempre anhelà la situació econòmica i personal de Woolf. En moltes ocasions Viríginia també va admetre sentir enveja no tan sols dels seus episodis personals atrevits i febrils sinó també, i principalment, de la seva manera d'escriure. «L'única escriptura de la qual mai he estat gelosa», apunta l'autora anglesa en el diari, el 16 de gener de 1923, una setmana després de la mort de Mansfield.

Valentí, qui convertí la traducció en el seu guanyapà i no disposà de temps ni diners per dedicar-se completament a l'escriptura de ficció, girà al català les dues obres principals d'aquesta escriptora neozelandesa que despertà tanta gelosia i admiració. D'una banda, seleccionà, traduí i prologà el recull de narracions *Un home casat i altres crueltats* (1984). De l'altra, féu la introducció i versionà tretze dels quinze contes que componen el recull *La garden party i altres contes* (1989). El 1937 Josep Ros-Artigues n'havia traduït «A la badia» i «La garden party», per a Edicions de la Rosa dels Vents, i s'incorporaren en aquesta antologia amb les revisions del traductor. A *Un home casat i altres crueltats* Valentí fa una presentació de l'autora i l'obra, i en justifica la tria dels contes. Es percep que l'admira; que fa seus els personatges fugissers dels contes; que estima la seva prosa sòbria, el seu concentrar en una línia la vida, l'essència del món. Com apunta a l'inici de la introducció (1984: 7): «En posar-me a escriure sobre Katherine Mansfield el cap se'm converteix en una gàbia plena d'ocells i tot de mots, llum, esclat, entrellum, centella, llampec, fulgor, voleien d'una banda a l'altra i es pengen dels filferros». Traduir Mansfield fou per a Valentí «llum», «llampec», «fulgor»; en definitiva, més fúria.

A banda de traslladar Woolf i Mansfield, també portà a la llengua catalana la novel·la històrica *Jo, Claudi* (1986) de Robert Graves i la novel·la d'intriga *El factor humà* (1988) de Graham Greene, els personatges de les quals, sovint complexos i turmentats, són sotmesos, com els de les mateixes novel·les de Valentí, a una introspecció psicològica molt minuciosa. En els anys vuitanta traslladà *El rodamón* (1983) del filòsof libanès Kahlil Gibran i féu una breu incursió en la narrativa per a joves en traduir *L'home que va vendre la lluna* (1986) de Robert A. Heinlein i *Kernok, el pirata* (1986) d'Eugène Sue.

Finalment, el 1990, el mateix any de la seva mort, ocorreguda el 8 de desembre, Helena Valentí girà al català per a Edicions de l'Eixample *Viatges indiscrets*, editat per Lisa St. Aubin l'any abans. Es tracta d'un recull de narracions de dones que viatgen per motius diferents: perquè s'han enamorat, perquè s'avorreixen, perquè busquen l'aventura, perquè volen ser cèlebres, perquè escapen d'algú o d'alguna cosa. Els divuit contes que conformen el llibre són d'autores del segle XIX

i xx que elles mateixes ja són errants i nòmades en l'amor, la vida i la imaginació. Entre d'altres, hi destaquen els noms d'Edna O'Brien, Willa Cather, Colette, Katherine Mansfield, Dorothy Parker, Jean Rhys, Edith Wharton o Jeanette Winterson. *Viatges indiscrets* és l'última traducció de Valentí i, per molts motius, un mirall trencat en mil bocins que, conjuntament amb els desitjos i les pors de les protagonistes i les autores dels contes, reflecteix la seva vida.

Moltes entrevistes i articles deixen constància que Helena Valentí sempre reia, que tenia un riure imprudent i eixelebrat, batzegador, com si la còlera entelés la seva personalitat, sempre oberta i sagaç, divertida, però amb reserves indefinides. Una erínia dels nostres temps que, com la dona tancada a les golfes de la casa de *Jane Eyre*, enfronta la pròpia fúria amb la rialla i només es calma per mitjà de la traducció, per mitjà de l'escriptura.

Obres de creació

- VALENTÍ, Helena (1977). *L'amor adult*. Barcelona: Edicions 62.
 — (1981). *La solitud d'Anna*. Barcelona: Edicions 62.
 — (1986). *La dona errant*. Barcelona: Laia.
 — (1987). *Iyengar a Catalunya*. Barcelona: Fundació Guasch.
 — (1991). *D'esquena al mar*. Barcelona: Edicions de l'Eixample.

Traduccions al castellà

- HORACI (1961). *Epístola a los pisones*. Barcelona: Bosch.
 COMPTON-BURNETT, I. (1974). *Un dios y sus dones*. Barcelona: José Batlló.
 SHABAN, M. H. (1976). *Historia del Islam*. Barcelona: Labor.
 BLAKE, William (1977). *Cantos de inocencia; Cantos de experiencia*. Barcelona: Bosch.
 LESSING, Doris (1978). *El cuaderno dorado*. Barcelona: Noguera.
 RUBENS, Bernice (1980). *Envié una carta de amor*. Barcelona: Argos Vergara.
 TAYLOR, Roger L. (1980). *El arte, enemigo del pueblo*. Barcelona: Gustavo Gili.
 CLARK, William (1981). *Imagen del pueblo*. Barcelona: Gili.
 POWELL (1981). *La primera víctima*. Barcelona: Planeta.
 SWINDELL, Larry (1981). *El último héroe: una biografía de Gary Cooper*. Barcelona: Planeta.
 LESSING, Doris (1982). *La ciudad de las cuatro puertas*. Barcelona: Argos Vergara.
 SAPERSTEIN, Alan (1982). *Madre mata a sus hijos y se suicida*. Barcelona: Planeta.
 ZODROW, John (1982). *En el nombre del padre*. Barcelona: Planeta.
 HIGSMITH, Patricia (1983). *A merced del viento*. Barcelona: Planeta.
 KAUFELT, David A. (1983). *Rosa de plata*. Barcelona: Planeta.
 WAUGH, Evelyn (1983). *Los seres queridos*. Barcelona: Argos Vergara.
 HAILEY, Arthur (1984). *Medicina peligrosa*. Barcelona: Planeta.
 ROBBINS, Harold (1984). *El descenso de Xanadú*. Barcelona: Planeta.
 GUILD, Nicholas (1985). *El aviso de Berlín*. Barcelona: Planeta.
 ROOKE, Leon (1985). *El perro de Shakespeare*. Barcelona: Laia.
 GILMAN, Charlotte Perkins (1987). *El país de ellas: una utopía feminista*. Barcelona: La Sal.
 MAHFUZ, Najib (1988). *El callejón de los milagros*. Barcelona: Alcor.
 RICHARDS, I.A. (1991). *Crítica práctica*. Madrid: Visor.

Traduccions al català

- GIBRAN, Kahlil (1983). *El rodamon*. Barcelona: Aquari.
- WOOLF, Virgínia (1984). *Al far*. Barcelona: Proa.
- MANSFIELD, Katherine (1984). *Un home casat i altres crueltats*. Barcelona: Laertes.
- WOOLF, Virgínia (1985). *Una cambra pròpia*. Barcelona: Grijalbo.
- GRAVES, Robert (1986). *Jo, Claudi*. Barcelona: Edhasa.
- HEINLEIN, Robert A. (1986). *L'home que va vendre la lluna*. Barcelona: Laia.
- SUE, Eugène (1986). *Kernok, el pirata*. Barcelona: Laia.
- GREENE, Graham (1988). *El factor humà*. Barcelona: Edhasa.
- MANSFIELD, Katherine (1989). *La garden party i altres contes*. Barcelona: Edicions 62.
(Amb J. Ros-Artigues)
- AUBIN DE TERRÁN, Lisa St. (1990). *Viatges indiscrets*. Barcelona: Eixample.

Bibliografia

- FERRETER, Gabriel (1995). *Cartes a l'Helena*. Barcelona: Empúries.
- IBARZ, Mercè (1999). «Helena Valentí a la llum de Doris Lessing (i Godard)». A: Lluïsa Julià (ed). *Memòria de l'aigua. Onze escriptors i el seu món*. Barcelona: Proa, p. 66-87.
- MARÇAL Maria-Mercè (2004). «Una visita a Helena Valentí». A: IBARZ, Mercè (ed.). *Sota el signe del drac. Proses 1985-1997*. Barcelona: Proa, p. 111-116.
- (2004). «D'esquena al mar d'Helena Valentí». A: IBARZ, Mercè (ed.). *Sota el signe del drac. Proses 1985-1997*. Barcelona: Proa, p. 121-132.
- (2004). «Meditacions sobre la fúria». A: IBARZ, Mercè (de). *Sota el signe del drac. Proses 1985-1997*. Barcelona: Proa, p. 133-154.
- MARTÍ, Vicent. «Força dona». *El Temps* (24-12-1990), p. 60-63.
- MCNERNEY, Kathleen (1988). *On our own behalf. Women's tales from Catalonia*. Nebraska: University of Nebraska Press.
- PIÑOL, Rosa Maria. «Helena Valentí, escriptora y musa de Ferrater y de Marsé». *La Vanguardia* (11-12-1990), p. 60.